

politikaları ile ilişkilendirilerek tartışılıyor. Yazara göre okullar, göçmen çocuklara İngilizceyi zorla kabul ettiren ve onları kültürel kimliklerinden uzaklaştıran araçlara dönüşüyor.

Beykont, eğitim dili olarak İngilizce'de birleşmenin azınlıkta kalan çocukları okullarda daha başarılı hale getirmeye yetmediğini belirtiyor. Bu çocukların pek çoğu okul yaşamında –eskiden olduğundan- daha başarılı değiller ve yine pek çoğu eğitim yaşamını terk etmek zorunda kalıyorlar. Yakında toplumda çoğunluğu oluşturacak bu dil azınlıklarının eğitimsiz kalması Amerikan toplumuna neye mal olacak sorusunu soran Beykont yazısını şu cümle ile bitiriyor: "Aslında 21. yüzyılda bir ulusun sosyal bütünlüğüne en büyük tehdit bir tarafta kaliteli eğitim görmüş ve kaliteli eğitim ayrıcalıklarından faydalanan ufak bir kesim, öte yanda ayırıcı ve hiçbir bilimsel dayanağı olmayan eğitim dili politikaları yüzünden iyi eğitim almamış marjinal bir hayata mahkum olmuş bir diğer kesim arasında yaşanacak toplumsal bir bölünmedir."

Bu sayının son makalesi "Turkey: Modern or Postmodern? The Genealogy and Ecology of Kemalist Modernization and a Democracy to Come". Tuğrul İlter bu yazıda Kemalizm'in ana fikrini ve bu fikri ören temaları tartışıyor. "çağdaş medeniyet seviyesine" ulaşma mantığı, örnek alınan batının gelişmeci modeli açıklanarak sorgulanıyor. İlter bu gelişmeci modeli sorgularken, Türkiye'nin ödediği bedellere, özellikle çevreci sorunların altını çizerek işaret ediyor. Bu projenin tamamlayıcı bir ögesi olan demokrasi tanımı tartışmaya açılıyor.

Tuğrul İlter'e göre gelişmeci projelerin doğurduğu zararlar yararlarından daha fazla da olsa bu zararlar görünür olmuyor. Diğer bir deyişle modernleşme projeleri batının egemenliğine dayanan kutuplu bir dünyaya eşitlik getirmek yerine bu eşitsizliği yeniden üretmiştir. Geri kalmışlık olgusunu tarihsel nedenlerinden soyutlayarak bir vakum içinde ele alan modernleşmeci bakış açısı beraberinde çok sayıda toplumsal ve çevresel sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Demokratik kurumların var olması demokrasi için gerekli de olsa yeterli görülmemelidir diyen İlter, çatışmaların ortaya çıktığı, farklılıkların temsile kavuştuğu bir demokratik sürecin önemine işaret ediyor.

Ötekinin Söylemi ya da Öznenin Lacancı Algılanışında Dil

Özet

Lacancı özne kuramını ve bu yaklaşımın kimi olanaklarını merkeze alan bu çalışma, özünde, düşünürün dil ve öznenin kuruluşuna değin temel kavramsallaştırmalarını anımsatma/birarada düşünme girişimi olarak tasarlandı. Metnin, Lacancı düşünme biçiminin el değmemiş, göz ardı edilmiş ya da bir biçimde yeterince üzerinde durulmamış argümanları üzerinde yoğunlaşmayı vaad ettiği söylenemez; böylesi bir sav, düşünürün ayrıksı duruşunu görece daha özgül bir bağlama yerleştirecek tartışmaları ve teknik bir derinliği gerektirecektir. Eş deyişle bu çalışma, metnin getirilip bırakıldığı tartışma dışında, öznenin Lacancı algılanışı ve bu yaklaşımın dil ile ilintili göndemelerinin anımsatılmasından öte bir amaç taşımamaktadır. Yine de kaynağını birbirleriyle kesişen –psikanaliz, dil ve medya çalışmaları gibi- yakın yörelerin bu kesişme noktalarına gösterilen ilgide bulan kimi açılımların izi sürüldüğünde, tam da bu noktada, Lacan'ın özne kuramının etkili açıklama biçimlerinden birini oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan, Lacan'ın bu nokta üzerinde dönen temel argümanlarını bir arada değerlendirmeye çalışan girişimlerin, sözü edilen tartışma alanlarına kuramsal bir yakınlık sağlayacağı düşünülebilir. Metnin son bölümüne yerleştirilen tartışma, devam eden bir tartışmanın ön-metni olarak adlandırılabilir ve öznenin Lacancı okunuşunu Marxizmin olanaklarıyla birlikte ve yeniden düşünen bir başka çalışmada ayrıntılandırılmayı beklemektedir.

Discourse of the Other or Language in the Lacanian Perception of Subject

Abstract

In essence, this article in which the Lacanian theory of subject and some of its possibilities are centralized is an attempt to remind/think together some of his basic conceptualizations related to language and construction of subject. This study doesn't promise to focus on, impenetrable, ignored or, somehow, inadequately considered contentions in Lacanian thought; such an aspiration would require not only technically framed discussions deeply concerning/placing his exceptional stance in a specific context but also –perhaps more significantly- further assertions along with technical profundity than this text has. Put differently, contrary to expectations, the only object aimed in the study is not more than re-emphasizing what Lacanian perception of subject and its language-based references were telling us. But then, following some footsteps stemmed from increasingly broadening interest in intersection points of some close trajectories (here, psychoanalytic considerations, language and media studies), it would be safe to claim that, Lacanian theory of subject has been setting one of the most effective explanations at this very point and every single attempt aiming to bring his basic arguments circling on these issues to gather may theoretically help us for getting closer to aforementioned discussion spheres. Coming to the last part of the study, it is my reading that it could be taken as a part of ongoing discussion and obviously requires one another work in which Lacanian reading of subject and possibilities of Marxism are considered together.

Hakan Ergül
Anadolu
Üniversitesi İletişim
Bilimleri Fakültesi,
Basın Yayın Bölümü

Ötekinin Söylemi ya da Öznenin Lacancı Algılanışında Dil

¹ Lacan'ın merkeze alındığı dijital topluluklar, tahmin edilebileceği gibi, sadece Lacancı psikanalistleri ve vaka çözümlerini değil, bireysel ilgi alanları Lacan içeriğine bir biçimde eklenen araştırmacıları, sanatçıları ve kuşkusuz, Lacan'ın temsil ettiklerine eleştirel yaklaşan yazarları da içeriyor.

² Lacan'ın, ortaya çıkış aşamasındaki son derece radikal söylemleriyle dikkat çeken "gerçeküstü" akımıyla ve öncülerine (özellikle de André Breton'la) ilişkisi, düşünsel sertliğinde araştırmacıya önemli açılımlar kazandırırken, etkileşimin diğer ucunda, yazın alanında da önemli bir Lacancı psikanaliz etkisinin görülmesinde etken olmuştur.

Lacancı Katkının Anlaşılması ya da "Bir Şair Değil, Şiirim Ben!.."

Özellikle dilbilim ve antropolojinin özgül bilgi birikimlerinden yararlanılarak girilen psikanaliz çalışmalarında Jacques Lacan, en sık göndermede bulunulan isimlerin başında gelmektedir. Bugün de, üzerine yazılan basılı materyalleriyle, zaman yitirmeden dijital ortama taşınan tartışma alanlarıyla,¹ makaleleriyle, etkileşimli panelleriyle, hatta popüler karakter tahlillerini andıran "Lacancı bulmacaları"yla - Freud'la karşılaştırılmazsa da- önemli bir külliyyatın hem nesnesi hem öznesi durumundadır Lacan.

Bilindiği gibi, döneminin "ayrık"² Fransız entelektüellerinden sayılan düşünür, salt erken dönem dilbilimsel yöntemi psikanalize taşımakla kalmamış, Coward ve Ellis'e göre Lacancı açılımın, diyalektik maddecilik ve Marxizme uygunluğu (165) düşünüldüğünde Marxizmin ihmal ettiği özne kuramını da geliştirmiştir. Marxist yaklaşımda öne çıkan, "bireyin öznel değer ve düşüncelerinin sınıfsal gerçeklik ve ekonomik güçler tarafından belirlendiği" savına karşılık Lacan, bireyin "özgün" deneyiminin "kültürel yapı" (imgesel) ve toplumsal kurallar (sembolik) içerisinde dilsel anlamda belirlenmiş olduğunu ileri sürer (Mitchell ve Black, 1995: 199). Metnin sonunda bu bağlam yeniden açılmaya çalışılacaktır.

Lacan'ın kuramsal çalışmalarına temel oluşturan çıkış noktası, pek çok diğer kuramcıyla aynıdır: Freudcu psikanaliz.

Ancak yine de Lacan'ı, Freud'dan yola çıkan ama Freudcu psikanalize kimi özgün açılımlar kazandırmayı da başaran bir kuramcı olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla her ne kadar Freud'a dönüş çağrısı Lacan'ın çalışmalarında sıkça yinelenirse de, buradaki Freud algılamasının salt klasik Freudcu bir çizginin bütünüyle benimsenmesi olarak düşünülmesi çok da yerinde olmayabilir. Bu nedenle, Lacan'ın çalışmalarında Freud'un, bir anlamda "yeniden biçimlendirilmiş" (Sarup, 1995: 10) bir konumda olduğu belirtilebilir.

Kendi yaklaşımında olduğu gibi Freud'un da pek çok çalışmasının temelinde dile ilişkin sorunsallaştırmaların ve çözümlerinin yer aldığını vurgulayan Lacan'a göre, çağdaş bir çerçevede Freudcu psikanalizi bütünlüklü bir biçimde anlayabilmek, dilbilimsel anlamda Saussure'ü, yapısal antropoloji açısından Claude Lévi-Strauss'u ve çağdaş dilbilimde Roman Jakobson'u anlamakla olanaklıdır.

Ancak çalışma boyunca üzerinde yoğunlaşmaya çalışılacak olan Lacan'ın psikanaliz kuramında "özne, dile/semboliğe giriş ve Öteki'nin kuruluşu" tartışmalarına geçmeden önce, araştırmacının çalışma alanına, yapıtlarının ortak kimliğine ve bir düşünür olarak özgünlüğüne ilişkin kısa anımsatmaların sayısını arttırmak anlamlı olabilir.

Lacan, kendisini alanda özgün kılan kavramsallaştırmalarını ve kuramsal açılımlarını yukarıda belirtilen disiplinlerarası çalışma alanında ve -tüm kırılma

noktalarına ve ayrılmalara karşın- önemli ölçüde klasik psikanalizin izinde sürdürmüştür. Psikanalizdeki kavrama ve çözümleme yeteneği ile farklı alanlardan beslenen bilgi birikimi açısından kimi araştırmacılara göre ancak Freud'la karşılaştırılabilen Lacan, psikanalitik yaklaşımını mitolojiden matematiğe, dilbilimden felsefeye kadar genişletilebilecek bir alan üzerine kurmuştur (Felman, 1987: 4).

Ortodoks psikanalistler arasında önemli ayrışmalar yaratan duruşu ve alana olan katkılarıyla Lacan, sıradışı bir psikanalist olmakla kalmaz, yüzyılın düşünce dünyasında başlattığı ve sürdürdüğü tartışmalarıyla da heyecan verici bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Aslında bir "psikanalist" olarak düşünülmeyle, böyle konumlandırılmakla/adlandırılmakla sorunlu olduğunu söyler Lacan. Yalnız kendisine değil, Freud'a da "psiko-analist" dememeyi seçecektir örneğin; kaldı ki Freud da böyle söylememiştir zaten (Lacan, 1986: viii). Bir şeyler söylenecekse psikanalize değin, ille de kurumsal bir iktidarın, elinde mühür, edim erbabını "konuşan, bir psikanalistedir!" imiyle tasnifi ne diye gerekmektedir, sorusu tanındıktır Lacan'ın: "Nasıl bir hiyerarşi çıkıp da birinin analist olduğunu onaylayabilir, ona böyle bir mühürü ne verebilir? Bir belge bana doğduğumu söylüyor. Ben bu belgeyi tanımıyorum: Bir şair değil, şiirim ben. Bir özneymiş gibi gözükse de yazılan bir şiir" (1986: viii).

Lacan, psikanalizi bir araştırma biçimi olarak algılayan, dolayısıyla psikanalisti de bir "araştırmacı" kavramına bağlayan, kilitleyen, bunu öngören yerleştirmeye de sorunludur: "Ben, kişisel olarak, kendimi hiçbir zaman bir araştırmacı olarak düşünmedim" diyecek, ardından da dostu Picasso'yu yeniden çağıracaktı: "*Ben aramam, bulurum*". Öyleyse Lacan için bütün bu tanımlamaları unutmak yerinde olacaktır ama... ama işte "... kamunun size durmadan anımsattığı bir şeyi unutamazsınız" (1986: viii).

Psikanalizde Lacan etkisini benimseyen pek çok araştırmacının Lacan'ı, René Descartes'tan sonra Fransa'nın yetiştirdiği en önemli düşünürü sayma eğiliminde oldukları

bilinmektedir. Bu anlamda Lacan, kimilerine göre Nietzsche'den daha az önemli değildir (Mitchell ve Black, 1995: 193).

Geliştirdiği psikanaliz kuramıyla klasik psikanalizin etkilerine/belirleyiciliğine son derece açık bir noktada duran Lacan, kendi çalışmalarını -sanıldığı gibi- farklı ve özgün bir psikanalitik açılım olarak değerlendirmemektedir. Bu anlamda Lacan'a göre kendisi tarafından gerçekleştirilen çalışmaların ve geliştirilen kuramsal yaklaşımların tamamı, Freud'la karşılaştırıldığında, olsa olsa alana ilişkin yalın birer katkı olarak görülebilir: Özellikle seminerleri, sıklıkla verdiği konferansları ve sözlü paylaşımları göz önüne alındığında Lacan için Freudcu yaklaşıma dönüş çağrısını olabildiğince yaygınlaştırmak giderek bir sorumluluğa dönüşmüştür demek yanlış olmayacaktır.

Lacan'ın söz konusu psikanalitik geleneğe/düşünceye dönüş çağrısının temellerini 1930'lu yıllarda Alexandre Kojève'nin Hegel yorumlarında³ bulmak olanaklıdır. Bu noktada Lacan'ın kuramsal yaklaşımının geliştirilmesinde önemli bir kaynağa karşılık gelen bir isme -Hegel'e- değinmek gerekiyor. Hegelci felsefi yaklaşımın temel soruları arasında yaşamsal yer tutanları şu şekilde sıralamak mümkündür: İnsan nasıl kendi bilincinin farkında olur ve kendi bilincinde olmak ne anlama gelmektedir? İnsanın kendi bilinci üzerinde düşünmesine neden olan "şey" nedir? Kendi bilincim üzerine düşünen ben, kendi düşünme edimimin nesnesi olabilir miyim? Eş deyişle kendi bilincini düşünen ben üzerine düşünmek olanaklı mıdır? Bilinç kendi varlığını kavrayabilir mi? Lacan da, *coğito ergo sum* sözünü, insan bilincinin dolayimsız olarak kendi farkına varması anlamında önemser. Bir anlamda, düşünüyor olduğunu bildiği için vardır ve bu edim, var olmanın kendisi olduğu kadar kanıttır da... Lacan için bu çıkarsamanın bir adım sonrası, önemli ancak "içsel" bir farkındalığın su yüzüne çıkması anlamına gelecektir. Söz konusu farkındalığın yaşandığı alan bilinçdışı düzeyine karşılık gelmektedir (1980: 182).

Buradan bakıldığında Lacan'ın özne, bilinç, bilinçdışı (Öteki) ve "kendi bilincinin/bilinçdışının işleyişi üzerine

³ Lacan okumalarında sıklıkla karşılaşılan olgulardan biri, Hegel düşüncesinin analisti anlamaktaki önemidir. Bir anlamda "insanlık durumunun", "Tin'in farkında olmanın", öznelarasılığın Hegel düşüncesindeki kuruluşu, Lacan'da -önemli farklılıklar içererek de olsa- yeniden gündeme gelir.

4
Lacan'ın düşünce sistematigi ve psikanalitik kuramı üzerinde etkili olan adların -Freud, Hegel, Marx, Saussure, Strauss, Jacobson- bir araya gelmeleriyle çağrıştırdıkları "düşünsel matriks" ve bu matriksin "Lacan ve biz" tarafından okunuşu, kuramcının durduğu yerin anlaşılmasında önemli ipuçları verebilir kanısındayım.

düşünen özne" ilişkisini, Hegel'den yola çıkan ancak önemli kırılmalarla ondan ayrılan bir temel üzerinde kurduğu ileri sürülebilir. Hegel'den ayrılır, çünkü Hegel'in kendi bilincinin ayırımına vararak aydınlanan öznesini Lacan, yeniden ve sonsuza dek eksik olanın sağaltılamaz karanlığına gönderir.⁴

Lacan üzerine girilen çözümleme çabalarında sadece araştırmacının karmaşık ve kendi üzerine kapanan metinlerinin "güçlüğü"ne değil, aynı zamanda kuramcının düşünür yanına da çok sık göndermede bulunulması, aynı olgunun altını çizmektedir. Tam da bu noktada Lacan metinlerinin güçlüğünden söz etmişken, bu olguyu yalnızca metinlerin "okunmasında" gereksinim duyulan birikimin geniş bir yelpazeye yayılmasına ya da kuramcının bireysel/psikanalitik çıkmazlarına bağlamanın doğru olmayacağı da belirtilmelidir. En azından olgu bu kadarla sınırlı değildir... Öyleyse Lacan'ı bunca "anlaşılmaz", -belki de daha yerinde bir saptamayla- metinlerinin "gösterdikleri"ni hiçbir zaman "tam olarak ulaşılamaz" kılan nedir?

Lacan üzerine girilen tüm anlamlandırma çabalarında göze çarpan dirençlerden belki de en önemlisi bu noktada belirginleşmektedir. Lacan'ın bilinçli bir seçimle kullandığı -türettiği- kimi sözcüklerin başka bir dile çevrilememiş olmalarının anlamayı güçleştirdiği varsayımı bir yana bırakılırsa, metinlerin görece anlaşılmaya direnen kapanımlar içermesi, kuramcının açıkça "öngördüğü" bir olgudur. Eş deyişle Lacan'ı anlamakta karşılaşılan güçlükler içerisinde metnin üretiminde anlaşılır olma kaygısının *güdülmemesi* yatar (Mitchell ve Black, 1995: 194-195).

Dahası Lacan, -psikanalitik yaklaşımı içerisinde son derece anlaşılır olan bir tavırla- neredeyse "bilinçli bir anlaşılmama çabası"nın da "öznesi" durumundadır: Hiçbir zaman anlamlandırdıklarımız, anlatılanla bütünüyle örtüşemeyecektir ve böylesi bir "tamlık" sembolige/dile girişle birlikte sonsuza dek yok olmuştur. Anneyle olan bütünlüğün parçalanmasıyla birlikte yaşanan bedensel dağılma, sürekli bir bütünlük

arayışını yaşamın merkezine yerleştirecek ama asla giderilemeyecektir. Kaldı ki, Lacan'a göre, "özne de ne söylediğini bütünüyle bilemez". Buradan bakıldığında edindiği birikimi ve ulaştığı bulguları paylaşmak adına sayısız konferans ve seminere katılan, yazılı olmaktan çok sözlü paylaşımı seçen kuramcının, anlaşılmasını istediği en temel argümanın "tam olarak anlaşılmanın hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği" varsayımına dayandığı söylenebilir.

Lacan'ın kolay çözümlenemez metinler üretmesinin gerekçeleri arasında yukarıda sayılmayan pek çok etmeden daha söz edilebilir. Ancak çalışmanın sınırlılıkları içerisinde yalnızca öne çıkan birkaç nokta üzerinde durulabilmiştir ve "Öteki'nin sesi/bilinçdışı" kavramları tartışılmaya çalışılırken, bu konuya kısaca bir kez daha değinmek gerekecektir.

Dile/Sembolige Giriş: "Sonsuza Dek Eksik Olan"ın (Öznenin) Kuruluşu

Belirtildiği üzere, psikanaliz ile yapısalcı dilbilim arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken/çözümlerken Lacan, çalışmalarını özgün kılan tartışmaları da temellendirmiş olur. Bu çalışmada da, kısa ve yüzeysel bir giriş denemesinin ardından, Lacan'ın psikanaliz kuramının temel kavramlarından bazıları, belirtilen ilişki -dilbilim ve psikanaliz ilişkisi- çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Özellikle popüler Lacan okumalarında sıklıkla karşılaşılan "süreç içinde oluşan öznenin dil dolayımıyla kurulması, sembolige giriş, bilinçdışının belirleyiciliği ve Öteki" kavram ve tanımlamaları, birbirleriyle ilişkileri içerisinde düşünülecektir. Kuşkusuz kimi kavramların üzerinde yoğunlaşılırken "dışarıda bırakılanların" ya da yeterince derinlikli olarak ele alınmayanların (Lacan'ın psikanaliz kuramında Ödipal dönemin yeniden okunması, bastırma mekanizmasının kültüre giriş aşamasındaki rolü) bu çabada önemli eksiklikler doğuracağını da en baştan belirtilmesi gerekmektedir.

5
Levi-Strauss'un "yapısal antropolojisi" açısından üzerinde durulması ve çözümlenmesi gereken, art zamanlı incelemelerin sonucunda elde edilen ayrıntılı ampirik bulgular değil, tüm bu verilerin aynı an'da -eşzamanlı olarak- ilişkide bulunduğu "sistemdir". Zamana ve mekana göre önemli değişiklikler gösteren ve dilde temsil edilen farklı kültürel örüntülerin evrensel arka planı ya da tüm bu kültürel yapıların ortaklaşa paylaştıkları "dil" yapısı, Levi-Strauss'un özellikle tartışmanın merkezine çekmek istediği vurgu noktasıdır (Tura, 1996: 108).

Lacan, her ne kadar dilbilimin psikanalitik çözümlemede "zaten/kendiliğinden varolan" bir boşluğa karşılık geldiğini, dolayısıyla böyle bir çerçeveden bakıldığında Freud'un çalışmalarından fazlasını söylemediğini ileri sürse de, son gözlemlerde, psikanalizden çok sonra kurulan bilimsel bir çalışma alanının çözümleme yöntemlerinden -hiç kuşkusuz- yararlanmış ve psikanaliz geleneği de bu açımdan fazlasıyla etkilenmiştir. Ayrıca sözü edilen yapısal boşluk dilbilimin kendine özgü kavramları/çözümlemeleri dolayısıyla tamamlanmadıkça, dilbilim-psikanaliz ilişkisine değin çıkarsamaların, Lacan'ın özgün kuramsal metinlerine böylesine açık olarak yansımayaacağı da ortadadır. Bu anlamda Lacan, dilbilim alanından özellikle Saussure ve Jakobson'dan etkilenmiştir; ancak Levi-Strauss'un⁵ mit ve yapısal akrabalık ilişkileri üzerine elde ettiği bulguları da çok önemsemiş ve bu etkilenmeyi çalışmalarının -neredeyse- bütününe yansıtmıştır (Tura, 1996: 77).

Seminerlerinden birinde bilinçdışı kavramını anlatırken, arkasındaki karatahtada sonlarına birer soru işareti konulmuş iki kavramı, Freudcu anlamda bilinçdışı ve yineleme kavramlarını göstererek, bu iki kavramı onlarla ilişkili diğer bir ikiliyle, Özne ve Gerçek kavramlarıyla koşut olarak değerlendireceğini söyleyecektir Lacan. "Psikanalizin olanca paradoksal ve güç anlaşılır niteliğine karşın bu alanı kurumsal anlamda bir bilim olarak tanımlayabilir miyiz?" sorusunun yanıtına da bu kavramlardan ulaşmayı amaçlamaktadır (Lacan, 1986: 8). "Hemen hepinizin *bilinçdışı dil gibi yapılandırılmıştır* dediğimde ne demek istediğime ilişkin bir fikri olacaktır. Bu savın göndermede bulunduğu alan, bugün, Freud'un zamanında olduğundan çok daha ulaşılabilir bir alandır" (Lacan, 1986: 20). Sözü edilen alan antropolojidir ve kurucu ad Claude Levi-Strauss, aynı zamanda bir dost olarak, seminerin dinleyicileri arasındadır.

Psikanalizin bütünüyle bilinçdışının bilimi olduğunu ve bir "dil gibi yapılanan bilinçdışının" dile başvurmaksızın

anlaşılamayacağını ileri süren Lacan, bir anlamda, dilsel olanın yine/ancak dil dolayımıyla anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Lacan'a göre insan, toplumsallaşabilmek için doğduğu toplumsal-kültürel yapıya bir biçimde girebilmek durumundadır ve bu geçişin tek yolu da "semboliğe" girişin başarılabilmesinden geçmektedir. Lacan'ın "sembolik" olarak adlandırdığı yapı, kültürel ve toplumsal örüntüyü taşıyan "dil"den başka bir şey değildir: Bebeğin doğumundan önce onu bekleyen bir dil vardır ve anne-babasının vereceği addan, tüm "gelecek tasarımlarına" kadar genişletilebilecek bir alanda söz konusu dilin ön-belirleyiciliği söz konusudur (Leader ve Groves, 1997: 42). Başka bir deyişle "insan, semboller onu insanlaştırdığı için konuşur" (Lacan, 1980: 65).

Lacan'ın altını çizdiği, bireyin -giderek öznenin- dil içerisinde önceden belirlenmiş bir konumdan konuşması olgusu, "Ben" in oluşumunda açıkça gözlemlenen bir süreçtir. Bir bakıma dil tarafından içerilmiş olan "Ben", dil içerisinde dili oluşturan göstergelerden biriyle ("ben" göstereni ile) imlenmiştir: Dolayısıyla Lacan'ın "Bir gösteren nedir?" sorusuna verdiği "bir özneyi temsil eden şeydir. Fakat kimin için? Bir başka özne için değil, bir başka gösteren için" yanıtı, bir gösterenin ancak diğer göstergelerin varlığıyla (Ben ve diğerleri) "olanaklı" olabileceğini ileri süren yapısal dilbilim açısından da son derece açılmalıcı olmuştur. Erken dönem dilbilimin eşzamanlı (senkronik) çözümlemeye dayalı kavramlarıyla söylemek gerekirse:

Bir farklılıklar dizgesi olarak dil nosyonuyla birlikte, gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin keyfi bir ilişki olduğunu da ileri süren Saussurian kuram, 1960'larda, Lacan'ın "öznenin gösterenin öznesi olduğu" savını ileri sürmesine öncülük etti... Çünkü gösteren her zaman gösterilenden ayrılmıştır ve kendine ait bir özerkliği vardır. Bu anlamda hiçbir gösteren, son gözlemlerde, bir gösterilene karşılık gelmez. Gösterenin bulunduğu yer, aynı zamanda işaretlerin, sembollerin, temsillerin ve her çeşit imgenin içerildiği Sembolik yapıdır. Özne, bu yapı içerisinde kurulur (Lechte, 1994: 68).

6 Kuşkusuz burada "Gerçek" olarak nitelendirilenin "dışarıdaki/deneysel gerçek" olmadığını, Lacan'ın kullandığı anlamda, daha çok "özne için gerçeği temsil eden"i imlediğini belirtmek gerekmektedir.

İnsanın, sosyo-kültürel "yapı" tarafından ön-belirlenen dile girmesi, bir özne konumuna yerleşmesi, söz konusu kültürel ve dilsel mirası da içselleştirmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla öznenin gerçekliğe ilişkin çıkarsamaları, ancak sosyo-kültürel bir dizge (dil) dolayımıyla olanaklıdır ve artık söz konusu gerçekliğin bireyin anlamlandırma sürecinde oluştuğu da ileri sürülebilir. Dil, sembolige giren öznenin Ödipal ilişkideki kendine özgü ve yaşamsal yerini belirlerken, gerçekliği de yeniden üretir (Sarup, 1995: 31-33). "İmgesel, Sembolik ve Gerçek"⁶ üçlüsü, öznedeki bir arada ve aynı anda bulunurlar. Ancak her ne kadar bu üç kavram öznedeki kesiliyorsa da hayali ve gerçek olanı temsil eden ve yapılandıran *sembolik düzendir*. Dolayısıyla sembolik dizge için "temel/ön" nitelemesini kullanmak çok da yanlış olmayacaktır (Lacan, 1981: 161). Bu anlamda Lacan'da gerçeklik, pozitif bilimlerin "nesnel/ölçülebilir" gerçekliğinden çok, sembolik dizgede (dilde) yaratılan/yeniden üretilen gerçekliktir: Belki bir anlamda "öznenin gerçekliğidir" üzerinde durulan. Bu yargı, Lacancı psikanaliz için olduğu kadar, Lacan sonrası toplumbilim tartışmalarında da ("nesnel gerçeklik" tartışmalarında) temel dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır.

Psikanalitik yaklaşımında Freudcu bir çizgiden uzaklaşmaksızın dilbilimin temel ilkelerinden ve önkabullerinden yararlanan Lacan, aslında dili bir "farklılıklar sistemi" olarak ele alan yapısalcı yaklaşımın çok öncesinde -1936'da- ünlü "Ayna Evresi" kuramıyla, öznenin söz konusu "farklılıklar dolayımıyla" kurulduğu savını ileri sürmüştür. Bir anlamda Lacan'ın ayna evresi kuramının, dilbilim-psikanaliz ilişkisini açıklamakta görece en yeterli bulunan açıklama biçimi olduğu da ileri sürülebilir: *İnfantil* (enfans: konuşamayan) insanın doğumuyla birlikte merkezinde konumlandığı bir evrende, kendisini, *kendisinden farklı olanla, bir diğeriyle*, -küçük harfle yazılan- *öteki*'yle tanımladığı süreç.

İnsanın kültüre girmeden hemen önceki bu "ilk hali", gerçekte yaşamı boyunca bir daha deneyimleyemeyeceği bir

"özgünlük/biriciklik" içermektedir. Gündelik yaşamı ve çevresinde olup biteni, büyük ölçüde, haz mekanizmasına ve arzusunun doyurulmasına bağlı olarak yaşayan bebek, kendisinin dışında bir başkasının -annenin- varlığını kavradığında ve bir başkasının arzu nesnesi' olduğunun ayırımına vardığında "ben"i kurmayı başarabilecektir: Bir anlamda kendisini annenin bakışlarında tanımlama sürecidir yaşanan. Bu geçiş gerçekleşene kadar gördüğü her şey onun bir parçasıdır... Bu dönemde kültüre/sembolige giriş henüz yaşanmadığı için bilinçdışına bastırılan herhangi bir arzudan ve dolayısıyla da bastırılanın bir başka yolla kendini dışavurumundan (bilinçdışının/Öteki'nin sesi) söz edilemez. Öyleyse her iki anlamda da kendisini karşısında konumlandırabileceği bir "öteki/Öteki", henüz keşfedilememiştir: Ne bebeğin konuşması sırasında kendisine seslenen bilinçdışı (Öteki), ne de konuşmayla seslenen ve "ben olmayan" bir başkası (öteki).

Özetle söylemek gerekirse Lacan için, henüz sembolige girmemiş bulunan, -dolayısıyla bir kendiliği olduğunun ayırımında olmayan- ve içine doğduğu dünyayla dolayimsız bir ilişki kurabilen yeni doğmuş bebek, bir başkası tarafından "Ben" olarak tanımlanmadan önce "mutlak öznedir" (*absolute subject*). Bir kez yitirdikten sonra sonsuza dek aranılan da bu tamlıklır aslında (Lacan, 1980:161-163). Lacan'a göre özne, her zaman, toplumsal süreçte oluşturulmaktadır: "Süreç içindeki özne". Ayrıca özne, anlamlandırmalar zincirinde, belirli işaretleri üretmek üzere konumlandırılmıştır (Coward ve Ellis, 1985: 189).

Bu aşamada, "Lacancı psikanalizde öznenin kuruluşu"nun daha bütünlüklü olarak anlaşılabilmesi için öncelikle "bilinçdışı" kavramı üzerinde yoğunlaşmak ve söz konusu irdelemeyi, Lacan'ın bilinçdışını anlamlandırabilmek için yararlandığı dilbilimin temel kavramlarından yola çıkarak yapmak gerekmektedir.

Lacan'a göre bilinçdışı, öznenin simgesel evrene giriş sürecinde üretilir (Coward ve Ellis, 1985: 167). Öznedeki önce var olan dilin yapısal işleyişinin bilinçdışında neye karşılık geldiği

7 Hegel'e göre birinin arzu nesnesi her türlü ilişkiyi ötekilere aktarır. Biz o nesneyi başkaları da arzuladığı için arzuluyoruz (Lacan, 1980: 163)

sorusunun yanıtı, tümüyle sembolik işleyişe -dahası sembolik yapıya- sahip olan bilinçdışının da anlaşılmasında yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi psikanalizin tek nesnesinin bilinçdışı olduğunu belirten Lacan, bilinçdışını keskin sınırlar içerisinde görme eğiliminde olan yaklaşıma köklü ve tutarlı bir eleştiri getirirken, ne biyolojinin ne de sosyolojinin kavramlarının bilinçdışını kavramaya yetebileceğini; dolayısıyla bilinçdışının anlaşılmasında psikanalizin kendi kavramlarına sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini düşünüyordu. "Dilin söylenilenden fazlasını içermesi" olgusu da gerçekte bütünüyle bilinçdışının söz söyleme edimi üzerindeki belirleyici rolüne göndermede bulunmaktadır. Bu anlamda, "gündelik yaşamda bilinçli seçimlerle iletişim kurduğumuz" varsayımıyla birlikte, "söylediklerimizin aktarmak istediğimiz anlamın ötesine geçmediği" yargısı da geçerliliğini yitirmektedir.

Lacan özneyi, doğrudan dilin yaratıcısı ve aracısı olarak değil, bilinçdışının ve öznenin kendisinin de bir parçasını oluşturduğu dilbilimsel yapının taşıyıcısı olarak ele alır (Mitchel ve Black, 1995: 198-199). Bilinçdışının dil gibi yapılandırıldığını belirten Lacan, kavramın dinamik (metafor) ve ekonomik (metonimi) öğelerin birlikteliğinden oluştuğunu belirtir.

Klasik psikanalizin kavramlarıyla (metafor ve metonimi) yeniden karşılaştığımız bu noktada -Lacan'da özne'nin tutarsızlığını kavrayabilmek için- Freud'a başvurmak açımlayıcı olabilecektir. Freud'un rüya çalışmalarının sonucunda elde ettiği bulgulardan biri rüyalarda sürekli bir "anlam kaymasının" varlığıdır. Bu başlıca süreci, iki temel ayrımla karakterize etmek olası: Yoğunlaşmanın kayması (çağrışımların sahip olduğu çoğul anlamların tek bir düşünce üzerinde toplanmaları süreci) ve yer değiştirme (sıradan ve önemsiz gözükken bir düşüncenin gerçekte başka bir düşüncenin anlamlarıyla örtüşmesi). Bilinçdışının işleyişinin bu iki temel öğesinden yoğunlaşma, rüyaların kısalığı, parçalılığı, yetersizliği ve özet niteliği taşıması üzerinde durur; dolayısıyla metafor ile örtüşür. Yerdeğiştirme ise "bir fikrin

başlangıçtaki vurgusunun yerinden kopup başka fikirlere geçmesi, anlamın yönünü değiştirme süreci"dir ve metonimi'ye karşılık gelir (Coward ve Ellis, 1985: 174-175). Freud, rüyaların işleyişlerini incelerken gerçekte tüm bu çözümlerinin ortak paydasını anlamaya ve bir anahtar soruyu yanıtlamaya çalışıyordu: Bilinçdışının sentaktik kuralları nelerdir ve nerede işler?

Lacan, Freud'un rüya okumalarını, aynı sorunsalın irdelenebilmesi için yeniden tartışmaların merkezine çağırır. Lacan'a göre, rüya sürecinde gizli kalmış/bastırılmış düşüncelerin kolay çözümlenemez yapılarda belirmesi, rüya işleyişinin bir sonucudur. Saussure'ün gösteren ve gösterilenin birliği argümanını temel alan; ancak Lacan'da "gösterilenin gösterene bağlı olarak sürekli kayması eğilimi"ne evrilen açıklama biçimi, rüyalardaki anlamsal kaymayla bütünüyle örtüşmektedir (Coward ve Ellis, 1985: 175). Eş deyişle, tüm gösterenlerin hiçbir zaman tam olarak tek bir gösterilene karşılık gelememesi durumuna benzer bir biçimde, dilde oluşan/dil ile yapılandırılan özne de böylesi bir kayma sürecinden bağımsız düşünülemez (Eagleton, 1996: 205).

Genel olarak belirtmek gerekirse Lacan'da "özne" kavramı, eşsüremliler olarak ele alındığında toplumsallaşmış, simgesel yapıyla belirlenmiş insanı; artsüremliler olarak ele alındığıdaysa kültürel bir ürüne/varlığa dönüşen insanı anlatır (Tura, 1996: 76). Her ne kadar dilbilimciler açısından söz statik bir yapı ve özne de bu yapıyı dile getiren mekanik bir araç gibi algılandıkça da, Lacan için geçerli olan sözün ve öznenin değişkenliği anlayışıdır. Lacan'a göre "söz", dile getirilmeyenlerin boşluklarını tamamlamak doğrultusunda hareket eder ve söylenmeyenler arasında var olur. Lacancı psikanalizde özneye ilgili temel sorunsal, öznenin anlama ilişkin olarak nasıl kurulduğudur.

Bilinçdışının işleyişini dilin yapısal özellikleriyle örtüştüren ve bilinçdışının sembolik yapısının altını çizen Lacan, öznenin dilde ve "ben-öteki" diyalektiği içerisinde kurulduğunu ileri sürmektedir. Bilinçdışının düzensiz ve karmaşık varlığı, öznenin

8
Lacan'ın konferanslarını kimi zaman -sanılanın tersine- on dakika gibi kısa bir sürede tamamlaması/kesmesi de böylesi bir önceden bilinemezlik ilkesiyle özdeşleştirilmektedir.

heterojenliğini ve çelişkilerini ortaya koyar. Böylece Lacan, "tutarlı ve tam bir özne" savının da eleştirisini yapar: Semboliğe girişin ardından böylesi bir tamlıktan artık söz edilemeyecektir (Coward ve Ellis, 1985: 167). Lacancı psikanaliz açısından, semboliğe girişin ardından "tam ve tutarlı özne"nin *sonsuz dek yitmesi*, öznenin, gelecekte yapacaklarının asla önceden kestirilemez bir yapı içerisinde düşünülmesine de öncülük eder. Bu anlamda psikanalitik yöntemden, öznenin olası tutumlarına ilişkin bir *harita/izlençe* çıkarması da beklenmemelidir.⁸

Ben'in Kuruluşunda "Öteki'nin Sesi"

Öznenin kuruluşu açısından ben-öteki diyalektiğinin öneminden söz ederken, Lacan'ın psikanaliz kuramında son derece önemli bir yer tutan ve kuramcının bilinçdışının dilbilimsel ilkelerini ele alırken sıklıkla başvurduğu bir kavramın -Öteki'nin- açılması gerekmektedir. Öteki'nin değerlendirilmesi, salt Lacan'ın temellendirmelerinin anlaşılabilirliği ya da Ben'in bir diğeriyle nasıl kurulduğunun kavranabilirliği açısından değil, son dönem disiplinlerarası çalışmalarda sıkça karşılaşılan bir karışıklığın giderilebilmesi açısından da önemlidir: öteki ve Öteki ayrımı.

Ancak Öteki'nin anlamlandırmadaki yeri ve iki öteki arasındaki ayrım üzerine kimi açıklamalara değinmeden önce, Freud'un insanın doğumundan sonra "ben ve ben olmayan" sürecine nasıl geldiğine ilişkin temel psikanalitik argümanlarına değinmek gerekmektedir.

Bilindiği üzere Freud'a göre birey, doğumundan itibaren kimi arzularını toplumsal baskı nedeniyle kaçınılmaz olarak bilinçdışına iter ve bilinçdışında "tutsak edilen" söz konusu arzular kendilerini dil sürçmeleriyle (*lapsus*) ve hatalı hareketlerle (*act manque*) dışa vururlar/tatmin ederler (Tura, 1996: 40). Cinsel kökenli içdürtüler ve bu içdürtülerin enerjisi (libido) ise, Freud'a göre en çok bastırılan dürtüyü oluşturur. Başlangıçta bireyin kendisine yönelik bir içdürtü olan "narsistik

libido", zamanla bireyden dış nesneye doğru yönelir ve "nesne libidosuna" dönüşmesiyle birlikte bütünüyle toplumsal-kültürel ortama uyumlanır. Bu süreç sonunda cinsel boyutunu yitiren libidinal enerji düşüncesi "Ben" (ego) kavramının oluşumunda da temel öge konumuna yerleşmektedir.

Temelde dürtülerin üç temel özelliğinden söz edilebilmektedir: "1- Dürtünün amacı tatmindir, 2- Dürtünün nesnesi dış dünyaya ait olan ve sayesinde tatminin elde edilebileceği herhangi bir nesnedir, 3- Dürtünün kaynağı ise organizmadaki fizikokimyasal olaylardır" (Tura, 1996: 47).

Dürtünün doymu ve hatalı hareketlerin yinelenmesi arasındaki ilişkiyi kurarken Lacan, *jouissance*'a başvurur. Genel anlamda "tat alma" olarak anlaşılan kavram, Lacancı psikanalizde "organizmanın kaldıramayacağı kadar fazla olan her şey" anlamına kullanılır (Leader ve Groves, 1997: 140-141). Eşdeyişle, *jouissance*'ı dayanılmaz acı olarak algılasak da gerçekte dürtülerimiz bu "haz vermeyenden" de doyum sağlamaktadır: Hatalarımızın tekrarında olduğu gibi. Onların varlığından duyduğumuz acıya karşın -bilinç düzeyinde karşı çıksak da- yinelenmelerini engelliyemiyor olmamızın arkasında bu doyum mekanizması yatmaktadır. Post-Lacancı kuramın önemli isimleri arasından gösterilen Zizek⁹, başlığını "Arzu: Dürtü = Doğru: Bilgi" (1997) olarak formüleştirdiği bir denemesinde, arzunun var oluş nedeninin (*raison d'être*) arzulanı gerçekleştirmek, ona ulaşmak olmadığını, temelde kendisini yeniden üretmek olduğunu vurgular. *Jouissance* ve arzunun bu anlamda muhalif kavramlar olmalarına karşın, arzunun alanı içinde her zaman belirli ölçüde *jouissance* bulunabilmesinin nedenini ise bu zıt alanlara aracılık eden *arzu nesnesi*'ne (Lacancı *objet petit a*: arzulanığımız şeyin kendisi değil, bir arzu nesnesinden diğerine doğru hareket eden metonimik arzuyu harekete geçiren nesne) bağlayacaktır.

Lacan, dürtü kavramına ilişkin önemli bir yaklaşım farklılığıyla öne çıkmaktadır. Lacan'a göre insan, doğal/biyolojik gereksinimleriyle birlikte doğar ve bu gereksinimlerin

9
Son derece etkin bir politik geçmişin öznesi Slavoj Zizek, popüler kültürün Lacancı kuram aracılığıyla anlaşılması çabasında en önemli figürlerden biridir ve Marxist kimliğinin yanı sıra yaklaşımlarındaki Hegel vurgusuyla da post-Lacancı düşüncenin kurucu adları arasındadır. İletişim çalışmaları ve Lacancı psikanaliz ilişkisinde -özellikle de sinema anlatılarının Lacancı çözümlenmesine dönük çalışmalarda- kuramcının bu duruşundan sıklıkla yararlanılmaktadır.

karşılansında anne figürü yaşamsal bir rol oynar: Anne, diğer tüm doyum nesnelere arasında ilk sırayı alır. Bu argümandan hareket eden Lacan'a göre, "gereksinimlerin karşılanması süreci", anne merkezli bir "tatmin-engellenme/hayal kırıklığı (*frustration*)" ikiliği içerisinde gerçekleşir ve dürtülere cinsel kimliğini kazandıran da bu süreçten başkası değildir.

Bir bakıma biyolojik gereksinimlerin kendiliğinden yöneldiği en temel tatmin nesnesi olan "anne", aynı zamanda ensest yaşağı nedeniyle kendisiyle asla cinsel anlamda birlikte olunamayan bir "kültür nesnesidir". Çocuğun, toplumsal kanıksanması ve ona boyun eğilmesi sürecinde kaçınılmaz olarak "tanınması" gereken temel yasaklardan biri, kuşkusuz, anneye cinsel ilişki yaşağıdır ve bütünüyle kültürel olan bu yaşağın benimsenmesinde ortaya çıkabilecek sorunlar, bireyin toplumsal olanla kendi kimliği arasındaki dolaylı ilişkiyi tüm yaşamı boyunca etkileyebilecektir. Lacan'ın kültürel baskıyı cinselliğin dönüşümünde belirleyici etken olarak görmesi de böylesi bir vurguyu içermektedir. Öyleyse bu süreç Ödipal dönemde "anne, çocuk, baba" üçlüsü içerisinde bir biçimde çocuk tarafından içselleştirilmek durumundadır. Çocuk, annenin arzusunun zaman zaman bir başkasına -babaya- kaydığını anladığı anda, annenin gerçek tamamlayıcısı -fallusu- olmadığını da öğrenecektir. Oysa çocuk, hem anneyi hem de annenin arzusunun nesnesi olmayı istemektedir. Dolayısıyla bir anlamda çocuğun ilk ve en büyük ihaneti, annesi dolayısıyla yaşadığı da ileri sürülebilir. Elbette burada "baba" kavramının, bilinen anlamda babayı olduğu kadar, babanın yerine geçebilecek tüm gösterenleri içeren "Babanın Adını" anlattığı belirtilmelidir.

Metnin geldiği yer, fallusun neyi temsil ettiğinden de söz etmeyi gerektiriyor. Aslında fallus, ne Freud ne de Lacan için salt penis yerine kullanılan bir sözcüktür: Her iki kuramcı için de fallusun anlamı penisten fazlasını imlemektedir. Özellikle Lacan, fallusun kültürel anlamına Freud'dan daha fazla önem vermektedir. Çocuğun anneye arasındaki bütünlüğü yitirmesinin ardından yaşamı boyunca aradığı tamlığın kendisidir fallus. Bir

anlamda öznenin kültürel olanı içselleştirme sürecinde vazgeçtiklerinin/bastırma durumunda kaldıklarının yarattığı eksikliğin *göstereni*, denilebilir. Lacan'da fallusun bir diğer anlamıysa, ataerki kültürel bir örüntüde erkeğe özgü olan, onu ayrıcalıklı kılan her şeydir. Bu yanı sıra fallus, kültürel yapının vazgeçilmez ögesidir. İçine doğulan sembolik ortamın "ben"den önce var olduğu ve edinilecek olan ben kimliğinin sınırlarının bu kültürel yapı tarafında ön-belirlenmiş olduğu düşünüldüğünde, kaçınılmaz olarak fallus merkezli (fallosentrik) bir kültürün seçeneksizliğiyle karşılaşılacaktır.

Fallusa yüklediği anlamlar dolayısıyla Lacan'ın kimi ironik tartışmaların öznesi olduğunu gözlemlemek olanaklı. Lacan, "klasik Freudcu düşüncenin fallosentrik yaklaşımı en çok benimseyen aktörü" olarak -bir anlamda- karikatürize edilmektedir bu tartışmalarda. Daha önce de belirtildiği gibi kuramcının fallusu sembolik düzenin merkezi parçası olarak ele aldığı ve bir gösteren olarak fallusa görece fazla önem verdiği doğru olabilir. Böylesi bir vurguyla Lacan, fallustan söz ederken çok açık biçimde kadının "yokluğunu varsaydığı" ve erkeğin "bir gün bütünüyle sahip olacağını düşündüğü" bir *tamlık* durumundan söz etmektedir. Yinelemek gerekirse Lacan için fallus, sahip olmadığımız/olamayacağımız bir tamlığı imlemektedir. Böylesi bir okumayla Lacan'ın fallusu anatomik bir yapının parçası olarak görmediği, daha çok kültürel/dilsel yapının parçası olarak düşündüğü görülebilir.

Lacan, bireyin belirli bir duygulanım karşısında bastırılan gerçek düşüncelerinin bilinçdışına itildiğini ve söz konusu düşüncelerin bilinçdışında simgesel bir yapıda var olduğunu belirtir: Bütünüyle simgesel kültür yaşantısının bir ürünü olan bilinçdışında, düşünceler de simgesel olarak "temsil" edilirler (Tura, 1996: 53). Lacan "bastırma mekanizması"nın işleyişini açıklarken, bilinçdışına bastırılanın simgesel yapısını ele alır. Bilindiği üzere burada Lacan'ın başvurduğu kavram -daha önce de değinilen- "metafor"dur. Bir söylem içerisinde, gösterilen değişimsiz gösterenin bir başka eşzamanlı gösterenle

10
Bu noktada Saussure'nin
launge kavramına
yaklaşımını anımsamak
açımlayıcı olabilir.

11
Sıklıkla karşılaşılan bu
kavramsal yanlışın burada
anılmasında, Prof. Dr. Cem
Kaptanoğlu'nun
saptamalarından
yararlanılmıştır.

(senkronik-paradigmatik)¹⁰ yer değiştirmesi anlamına gelen metaforlar, bireyin kendi gerçekliği üzerine düşünme sürecinde üst üste yığılır. Bu sürecin belirleyiciliğinde insan, -artık-kendisine çok katmanlı bir yapıdan bakmaktadır ve kendi gerçekliğini ancak "toplumsallaşmış simgeler" aracılığıyla düşünmektedir.

İnsanın biyolojik dürtülerine toplumsallaşmış tatmin yolları aramasının ardında da söz konusu metaforik bastırma vardır. Kendisini metaforlar yığınıyla düşünmeye itilen bireyin, içdürtülerine de kültürel doyular araması, içine doğulan toplumsal yapının kültürel/simgesel bir dayatmasıdır, denilebilir: Biyolojik bir varlıktan "kültürel bir özne"ye dönüşümün serüveni. Dolayısıyla, bireyin biyolojik gerçeklikle arasındaki uzaklık göz önünde bulundurulduğunda, birey tarafından "dile getirilen gerçek" savının da aslında bütünüyle "kültürel temelli bir gerçeklik" olduğu ileri sürülebilmektedir.

Tam da burada anlamlandırmanın gerçekleşebilmesi için bir diğerinin (*other*) varlığının kaçınılmaz olduğu, işaretin ancak diğer işaretler arasında "bir yerde" konumlandırılabilceği yargısını imleyen "öteki", Lacan'ın küçük harfle belirttiği kavrama karşılık gelmektedir. Dolayısıyla burada "öteki", "diğerleri" dir; "benim dışındakiler" ya da "ben olmayan"lar. Oysa Lacan'ın bir de büyük harfle yazdığı "Öteki" kavramı vardır ve bu kez imlenen bütünüyle "bilinçdışı"ndan, rüyalarda ve metaforlarla kendini ele veren bilinçdışından başka bir şey değildir. Lacan'ın "Bilinçdışı, Ötekinin söylemidir" derken başvurduğu kavram, büyük harfle yazılan Öteki (*Other*) dir. Bu anlamda iki farklı kavramın, Lacan üzerine yazılan ya da Lacan'ın açıklamaları/kavramları üzerinde temellendirilen metinlerde birbirinin yerine kullanılmaları, önemli bir kavramsal yanlışta da neden olmaktadır.¹¹

Öteki, "gösterenin anlamlandırmak için kendi dışında bir koşula gönderme yapması gerektiği için" diyalektik anlamda önemlidir (Coward ve Ellis, 1985: 192). Anlamlandırma sürecinin gerçekleştirilebilmesi için konuşma edimini doğrulayan bir

"üçüncü terime/dış göndergeye" gereksinim vardır ve buradaki söz konusu gönderge, kuşkusuz, Ötekiden başkası değildir (Coward ve Ellis, 1985: 205).

Yeri gelmişken çalışmanın başında yeniden değinmek üzere belirtilen bir konuya bir kez daha dönmekte yarar var. Lacan'ın metinlerinde açıkça gözlemlenen "belirsizliğin" birden fazla nedeninin bulunduğundan söz edilmişti; ancak aslında söz konusu anlamsal kapalılığın anlaşılır bir boyutu vardır: "Öteki" kavramını bütünüyle tanımlayabilecek kesin bir yoldan söz etmek olanaklı değildir. Lacan'da Öteki kavramı, kimi zaman aileye göndermede bulunurken, bir başka bağlamda (anne-çocuk arasındaki ikili ilişki açısından) "gerçek Öteki" olarak anneye ya da "sembolik Öteki olarak" babaya göndermede bulunabilmektedir; fakat Öteki'nin imlediği asla doğrudan *herhangi bir kişi* değildir. Kaldı ki bir gösteren olarak Öteki'nin tam olarak ne zaman neye karşılık geldiğini -kendisi de Öteki'nin sesini işiten- kuramcının bilmesi olanaklı değildir. Bu anlamda her ne kadar bilinçdışı, ötekinin kendisi olmaktan çok "Öteki'nin bulunduğu yer" (*the locus of the Other*) olarak tanımlansa da, daha önce de belirtildiği gibi, Lacan'da kavram, çoğunlukla bilinçdışının kendisine göndermede bulunmak için kullanılır (1980: 264). Lacan'ın ele aldığı sembolik bilinçdışının söylemi, ben'in söylemi karşısındaki Ötekinin söylemidir ve bütünüyle *öznelarasıdır* (*intersubjective*). Eş deyişle, bilinçdışını Öteki'nin söylemi kılan, insanın kültürel bir özneye dönüşmesi ve kendisini -artık- kültürel olarak belirlenmiş bir göstergeyle (Ben) çağırmasıdır.

Tüm bu tartışmaların temel argümanlarını içeren Lacan'ın psikanaliz kuramı, kuşkusuz, sadece psikanaliz alanında değil, insana değin soruları olan tüm sosyal bilim çevrelerinde¹² beklenen yankıyı buldu. Söz konusu etkinin, olumlu/yaklaşımın yanı sıra pek çok karşı argümana da kaynaklık ettiği belirtilmelidir. Lacan'cı psikanaliz kuramına yönelik eleştirilerin nedenlerini anlamak güç değil: Dilbilimin ve yapısal antropolojinin kavram ve yöntemleri üzerine Freud'u

12
Özellikle kültürel çalışmalar içerisinde psikanalitik vurgunun giderek öne çıkmasının sayısız nedeni olabilir. Özne olanın söylem ile kurduğu ilişkinin her iki alanın da üst başlığında yer alması, kuşkusuz bu nedenlerden birini oluşturacaktır. Ancak bu ilişkinin temel gerekçesini anlatı ve öznellik çözümlerinde psikanalizin, bir bakıma, kültürel çalışmaların kendi alanında üretilmediği bilimsel bulguları sağlıyor olmasına bağlamak (Dawes, 1997) yeterli olmayacaktır kanısındayım: En azından kültürel çalışmaların özne-anlatı ilişkisinde eksikliğini duyduğu savlanan bu bulguların bilimselliğinden neyi anlamamız gerektiği yeterince temellendirilmediği sürece.

yeniden okuyan Lacan, özneyi konumlandırıldığı yerden alarak, tanımlanamaz ve eksik bir çizgiye çekmiştir. Gelinek noktanın, hümanizmin varlık koşullarına önemli ve kökten bir eleştiriyi içerdiği belirtilmelidir. Eş deyişle "Hümanist insan ve onun amaçlarından kendine sağlayagelmiş olduğu kazançtır' tehlikeye giren" (Coward ve Ellis, 1985: 210).

"Yersiz" Bir Okuma Ayracı...

Lacancı psikanalizin temel argümanları üzerine yapılandırılan bu çalışmanın sonunda, metni birkaç tanidik tartışmaya getirip kapatmak -belki de açmak-, bu noktaya kadar aktarılanların bir başka bağlama taşınmasına yardımcı olabileceği gibi, metnin bütünlüğü içerisinde bir doku uyumsuzluğuna da neden olabilir kuşkusuz.

Metnin ilk bölümünde Lacancı kuramın, Marxizmin ihmal ettiği bir açılımı, özne kuramını, Marxizme kazandırdığına dair yaklaşımlardan söz edilmişti; Marx ve Engels'in çalışmalarının birini bile özgül olarak bu bağlama oturtmamış olmaları, bu savın geçerliliğinin kanıtları arasında sayılmaktadır. Soldan yükselen ve Marxist "yabancılaşma" kavramının Lacancı kastrasyon kavramına karşılık gelebileceğini düşünen sesler, "insanın kendi kontrolü dışındaki ekonomik düzenin dayatmaları karşısında kendisine yabancılaşması ile öznenin, ancak fiziksel tümlüğünü yitirmesi halinde dile ve toplumsala ulaşabilmesini" (aktaran Greg Dawes, 1997) yakın süreçler olarak tanımlama eğilimindedirler.

Ancak Marxizmin materyalist temelde algıladığı özne ve Lacancı kuramın öznesi birbirinden oldukça uzak felsefi argümanlara dayanmaktadır. Marxizmin kendi tarihinin bilincinde olan "rasyonel birey"i karşısında Lacancı kuram, öznenin bütünlüğünün ve kendiliğinin, dilsel ve toplumsal (sembolik) gerçekliğe girdiği andan başlayarak ve bir daha tamamlanmamak üzere parçalandığını ileri sürer. Ayrıca Marxist yaklaşımın, bilimin somut varlığını ve maddi temelleri

olan bilimsel bir bilginin oradalığını, ona yine bilimsel yollarla ulaşılabilirliğini benimsemesi ile Lacancı yaklaşımın bilginin her türlü indirgenmiş, ulaşılabilir/edinilebilir/sabitlenmiş formuna tümüyle karşı çıkması, bu iki düşünme biçimi arasındaki ilişkiyi -hiç değilse yukarıdaki haliyle- olanaksız kılmaktadır. Lacan, örneğin, deneyimlerin alanında pozitivist bilimsel duruşun söyleyeceği fazla bir şey olmadığını, böylesi bir çabada bilimin, deneyimlerin de bilimsel temellere dayandığını varsaymak zorunda olduğunu söyleyecektir (1986: 8-9).

Tarihin (ideolojinin) bu iki özne tanımı üzerinden okunmasında, farklılıklar daha da belirginleşecektir. Marxizmin, modernist kimliği kolektif olarak paylaşan ve "tarihi(ni)" verili bir yapı olmaktan çok dönüştürülebilir bir süreç olarak algılayan rasyonel bireyi için "rüya henüz sona ermemiştir" ve materyalist tarih anlayışının sonu tezleri karşısında asıl soru "kimin tarihinin bittiği" olmalıdır (Hebdige, 1995: 88). Oysa bilginin materyal varlığını benimseyen yaklaşımları eleştiren ve sabitlenebilir bir dilin/anlamın olanaksızlığını vurgulayan Lacan sonrası yaklaşımlar, -yukarıdaki tartışmalar anımsandığında- yine dilde kurulacak bir özne için böylesi bir okumanın ve özneye atfedilen türden bir dönüştürme potansiyelinin önkabülünün de yanıtıcı olacağını söylemektedir.

Bu ayrışmalara karşın Althusser, bilindiği gibi, ideoloji kuramını özellikle Marxizm ve Lacancı özne kuramının kesişme alanları üzerinde yapılandıracaktır. İdeoloji tanımında Freud ve belki de daha çok Lacan'dan etkilenen Althusser, ideolojinin -dil gibi- bilinçdışı yoluyla işlediğini ve Lacan'ın ayna evresinde tanımlanan süreçle benzer yapıda olduğunu ileri sürecektir: Kısaca, birey, kapitalist üretim ilişkilerinin yabancılaştırma gücü karşısında, bu kahredici gerçeklikle yüzleşmek yerine, içine doğduğumuz ve bir dil dizgesini andıran ideolojik yapı yoluyla, verili koşullara -dolayısıyla yabancılaştırıcı "gerçekliğin" kendisine- yabancılaşmayı seçecektir. Öyleyse Althusser'de ideolojinin bireye gerçeklik olarak sunduğu dolayımlanan gerçekliğin ötesinde, onun yabancılaştığı, orada olan bir materyal

gerçeklikten de söz edilebilecektir. Althusser'in özne olma sürecindeki bireyin kendisi ve kendi varlık koşulları arasındaki hayali ilişkinin temsili olarak formüle ettiği ideoloji tanımında da aynı materyal gerçeklik vardır. İdeoloji, gerçek (üretim ilişkileri) ile doğrudan kurulabilecek bir ilişki olasılığını ortadan kaldırır ve gerçek dünya, bizim onunla kurduğumuz ilişkinin, bizim üretim ilişkilerine dair tahayyüllerimizin bir ürününe dönüşür (Althusser, 1994: 53-54).

İdeolojinin maddi bir pratik olarak özne nosyonuna bağlı olduğunu ileri sürecektir Althusser. Kuramcıya göre ideoloji, öznenin (kendilik nosyonunun) süreç içerisinde kurulmasında, bireyi adlandırarak (Lacan'ın dile girişe ilişkin açıklamalarında değinilmişti), onu özne olarak çağırarak, seslenerek (*hailing*) işlev görür. Burada Lacancı özne kuramına dayanarak, ideolojinin bu işlevi görmede yalnızca özneye (bireye) değil aynı zamanda - büyük harfle- Özne'ye de (özneliğin yapısal olanaklarına da) gereksinimi olduğunu söyleyecektir. Tam da bu noktada özne ikili bir yapıya kavuşur: Salt ideolojinin kendisinden beklediklerine yanıt veren değil, aynı zamanda ideolojiyi eyleyen; onu üretim ilişkileri ile arasındaki ilişki temsili üzerinde kuran özne. Lacan sonrası yaklaşımların eleştirel durduğu ve kuşkuyla karşıladığı, eyleminin sorumlusu olan özne... Lacancı kuram ve Marxizmin özne nosyonu arasındaki yakınlaşma buradan kurulabilecektir.

Althusser, öznenin Lacancı algılanışından yararlanarak geliştirdiği ideoloji kuramını oluştururken, bir Marxist olarak, materyal temelleri olan ve ideolojik yapının dışında yer alan tek bilme biçimini, bilim olarak tarif ederek, ideolojinin karşısına bilimi yerleştirmektedir. Althusser için ideolojiyi anlamada, ideolojik olanın bu yapısını ortaya çıkarabilmede kullanılacak tek yol da maddi temelleri olan bu bilimsel bilgidir (Althusser, 1994: 54). Kuramcının geldiği bu nokta, ne çıkılan yolculukta "yolun sonuna geldiği" savını, ne de daha özgür bir tarih tahayyülü yaratma arzusunda "rüyanın sona erdiği" önermesini onaylayan bir noktadır.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1994). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev., Yusuf Alp ve Mahmut Özışık. İstanbul: İletişim.
- Coward, Rosalind ve Ellis, John (1985). *Dil ve Maddecilik*. Çev., Esen Tarım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dawes, Greg (1997). "On the Textualization of Sexuality and History in Hispanism" *Cultural Logic* 1(1). URL <http://eserver.org/clogic/1-1/dawes.html>.
- Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*. Çev., Muttalip Özcan. İstanbul: Ayrıntı.
- Felman, Shoshana (1987). *Jacques Lacan and The Adventure of Insight: Psychoanalysis in Contemporary Culture*. London: Harvard University Press.
- Freud, Sigmund (1998). *Rüyaların Yorumu*. Çev., Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları.
- Hebdige, Dick (1995). "Kitlelerin Ardından". *Yeni Zamanlar*. Stuart Hall ve Martin Jacques (der.) içinde. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Lacan, Jaques (1997). *The Language of the Self: The Function of Language in Psychoanalysis*. Çev., Anthony Wilden. London: Johns Hopkins University Press.
- Lacan, Jaques (1986). *The Four Fundamental Concepts of Pshcho-analysis*. Jacques-Alain Miller (der.) içinde. Çev., Alan Sheridan. London: Peregrine Books.
- Lacan, Jaques (1980). *Écrits: A Selection*. Çev., Alan Sheridan. London: Routledge.
- Lacan, Jaques (1968). *Speech and Language in Psychoanalysis*. Çev., Antony Wilden. London: The Johns Hopkins University Press.
- Leader, Darian ve Groves, Judy (1997). *Yeni Başlayanlar İçin Lacan*. Çev., Gül Çağala Güven İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Lechte, John (1994). *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*. London: Routledge.
- Macey, David (1988). *Lacan in Contexts*. London: Verso.
- Mitchell, Stephen A. ve Black, Margaret J. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.
- Sarup, Madan (1997). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev., A. Baki Güçlü. Ankara: Ark.
- Tura, Saffet Murat (1996). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Ayrıntı.
- Zizek, Slavoj (1997). "Desire: Drive=Truth: Knowledge". *UMBRA: A Journal of Unconscious* 1. URL: <http://wings.buffalo.edu/student-life/graduate/gsa/lacan/umbra97.html>.
- Zizek, Slavoj (1993). *Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Durham: Duke University Press.